

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Berzsenyi Dániel életrajza. A m. tud. Akadémiától a Lévaydíjjal jutalmazott pályamű. Irta Váczy János. Budapest. Kiadja a magyar tudományos Akadémia 1895. (A könyvkiadó vállalat új folyamának XXIII. kötete.)

Már az akadémiai pályázaton azt emelték ki a bírálók e könyvről, hogy »fejtegetéseiben néha többet vagy kevesebbet mond, mint kellene s egy pár helyt hézagos is.« A szerző a vélt hézagokat, mint előszavában mondja, igyekezett utólag kipótolni, s e tekintetben meglehetően eleget is tett annak, a mi az akadémiai bírálók szeme előtt lebegett annyiban, hogy most már talán nem mond kevesebbet sehol, mint kellene; a kifogás másik részét azonban, hogy t. i. néhol többet mond a kelleténél, az első bírálók valószínűleg most is fentartanák a műről. Berzsenyi gyermek- és ifjúkorának emlékei, még a külső eseményekre vonatkozó adatokban is, s még inkább pedig a költő lelki világának fejlődése tekintetében tudvalevőleg annyira hézagosak, hogy egy pár dátumon kívül ezekről alig tudhatunk egyebet. A szerző azonban más írói életrajzok példájára a költő életének e korszakát s ebben a lelki fejlődés menetét is meg akarta rajzolni, de az adatok e részben hiányozván, majdnem egészen képzeletének vezetésére bízta magát. Az ekkép rajzolt kép aztán igaz, hogy szép, vonzó, színes és plasticus, de realitása felől erős kétségek támadnak az olvasóban.

Az egykorú közéleti és irodalmi viszonyok rajzolása dicséretére válik a szerző széles körű tanulmányainak és olvasottságának, úgy hogy a ki a múlt század végének s a jelen század elejének eseményei és irányzatai körül tájékozatlan, itt mindenről részletes és alapos felvilágosításokat talál. De e részben nem alaptalanul emelhetni azt a kifogást, hogy Berzsenyi fejlődésmenetének megértése végett elég lett volna kissé kevesebb szaporasággal fejtegetni e dolgokat, melyek az irodalomtörténeti monographiák közönsége előtt úgy sem lehetnek ismeretlenek. Annnyival inkább, mert a mi a közviszonyoknak a költő fejlődésére gyakorolt befolyását illeti, itt a szerző szintén meglehetősen bizonytalan hozzávetésekkel dolgozik.

Dicséretes törekvés a műben, hogy az eseményeket nemcsak elbeszéli, hanem az okozati összefüggést is lehetőleg igyekszik feltárni köztük. E részben számos sikerült részletre mutathatnánk rá a könyvnek, de másrészt nem lehet elhallgatnunk azt sem, hogy néhol az okok felderítésében nem találja el az igaz nyomot. Így pl. Berzsenyinek atyjától való

megváltását beszélvén el, azt mondja: »csodálatos, hogy ő, a kinek szilajságát atyja oly keményen akarta fékezni, mikor kikerül a ránézve valódi kényszernek mondható hatalom alól, jöllehet még egészen ifju, nem vágyik vissza a zajos életbe, hanem csöndes magányt keres.« E különös jelenségnek szinte az az oka »kétségkívül«, hogy Berzsényi Sopronban és olykor Hetyén is kitombolta szilaj kedvét. Ez »kétségkívül« nem kielégítő magyarázat. Még ha pozitív adatok bizonyítanak is, hogy e kitombolás Sopronban és Hetyén igen nagy mérvű volt (czt azonban pozitív adatok épen nem bizonyítják), ez a föltevés akkor sem állhatna meg. A fegyelem alól felszabadult ember az addig elfojtott hajlamokat mindenestre követi még egy darabig s a »kitombolás« csak azután szokott végbe menni igazán, a mikor már nem parancsol többé senki. Annak, hogy Berzsényi, a mint a maga ura lett, egyszerre megcsendesült, sokkal elfogadhatóbb magyarázata az, a mit a költő egész élete és lelkitermészete igazol, hogy t. i. neki a zajos életre voltakép nem is volt hajlama soha. A tombolás csak addig volt ránézve vonzó, a mig tilos volt, s a mint nem tilthatta többé senki, rögtön elvesztette ingerét előtte. Ez igen közönséges és gyakori lélektani tünetény s csak a mellett bizonyít, hogy Berzsényi Lajos nem jól ítélte meg a fiát, mert olyantól féltette és tiltotta, a mihez e tilalom nélkül annak sohasem támadt volna vonzalma. Váczy a saját felfogásának (hogy t. i. ekkor a kitombolás után Berzsényi nyugalomra és csöndes boldogságra vágyott) bizonyítására idézi az Emmihez cz. költeményt, mely, ugymond, »ha későbbi keletű is, bizonyára ennek az időnek visszhangja«.

Berzsényi életének bizonyára egyik legérdekesebb mozzanata az a viszony, mely egyfelől a költő, másfelől Kazinczy és Kölcsey közt fennállott. A Kölcseyhez való viszony megítélésében a szerző a hagyományyal szemben inkább Berzsényinek ad igazat, s a Kölcsey ismeretes bírálatát és későbbi eljárását is sok tekintetben hibáztatja. De minél alaposabban értesül az olvasó a Berzsényi és Kölcsey közti viszonyról a szerző elbeszélése nyomán, s e részben a könyv alaposágát mindenki el fogja ismerni, annál kevésbbé hajlandó elfogadni a szerző álláspontját. E viszony rajzából Berzsényi egyéniségének oly különös ferdeségei, fogyatkozásai, mondhatni korlátozottsága tűnnek ki, hogy az eddigi felfogást a szerző még oly ékesszóló védőbeszéddel sem változtathatja meg. Művének e részbeli dicséretes alaposága valóban minden pontban ellene van az ő felfogásának. Voltakép különben ő is csak mentő körülményeket hoz fel Berzsényi mellett, a melyek azonban a költő e részbeli eljárását nem mentik, legfőllebb egyéniségének alaposabb megismertetése után, némileg érthetővé teszik.

A szerzőt itt, ugy látszik, bizonyos mellékes cél vezette, az t. i., hogy hősenek alakját mennél magasabbra állítsa az olvasó előtt. Ilyen célja azonban nem lehet az irodalomtörténet írásnak, ha azt egyáltalában pozitív tudománynak akarjuk. A történettől az ember a tények objectiv regisztrálását, s a hol kell, magyarázatát várja s nem egy-egy kedvelt alak dicsőítését. Ez a tendentia pedig igen nyilván való az egész könyvben s nemcsak itt lép előtérbe, hanem máshol is. A hogy pl. a szerző Berzsényinek Horatiushoz való viszonyát fejtegeti és magyarázza, azt

semmikép sem lehet többé elfogadhatónak tekinteni. Hősének érdeke itt azt kívánta, hogy a szerző ne helyezkedjék ellentétbe a hagyományos nézetekkel; nem is tette azt, ámbár pedig azokat a nézeteket egész terjedelmökben ma már alig lehet fentartani. A könyv főlemlítvén a reminiscenciákat, egyezéseket, sőt átvételeket, csakhamar annak fejtegetésére tér át, hogy Horatius és Berzsenyi eszmeköre, életviszonyai világnézete stb. mind egészen különbözők, s hogy tehát Berzsenyi egészen más, mint Horatius. Ez tökéletesen igaz, de azért verseikben mégis meglepő sok az egyezés s ehhez nem szükséges az életviszonyok és eszmekörök egyezősége. A Berzsenyi kora úgy ítélte ez egyezésekről, a hogy akart, vagy tudott, de a mai olvasó nem tudja többé beleképzelni magát az akkori felfogásba. S bármily kegyelettel legyünk is irodalmunk régi tisztessé alakjai iránt, mégis különösnek, szokatlannak és egyáltalán elfogadhatatlannak kell tartanunk az irodalomtörténet írók e részbeli eljárását. Egy felől kimutatni azt, hogy egy lyrikus nagy részét az értékes gondolatainak másoktól vette, s aztán körömszakadtig bizonyozni azon, hogy ő mindamellett is eredeti, mert azon idegen gondolatokat magába olvasztotta, lelkének kohójában újra megfőzte, vagy mit csinált velök: ezt a felfogást a mai viszonyok közt nem lehet többé bevétetni a közönséggel. Régi költőink értékét ha mérlegeljük, akármit mond is az irodalomtörténet, a mai olvasó e mérlegelésnél nem vehet tekintetbe egyebet, mint a mi valóban értékes bennök. Az irodalomtörténet Toldy óta mind azt tanította, hogy irodalmunk régi alakjait a saját koruk mértékével kell mérni. Ez az elv hovatovább fictióvá válik, s akkor is, mikor még mindenki bele volt nyugodva, nem annyira az igazságon alapult, mint a kegyeleten s tán a nemzeti hűságon is, mely megkövetelte, hogy nekünk is meglegyenek a magunk nagy emberei. Ma már azonban nem vagyunk rászorulva arra, hogy az irodalmi nagyságokban való szükséglet fedezésére ilyen fogásokhoz kelljen folyamodnunk. Irodalmunknak megvannak a valóban nagy alakjai s az ezek művein felnevelt közönségbe nem lehet többé belebeszélni azokat a nézeteket, melyek csak a régi kezdetleges állapotok kényszerű felfogását tükrözik vissza. A kortársak mértékének alkalmazása ott, a hol az irodalomtörténet ki akarja mutatni, milyen hatással volt valamely író a saját korára vagy megfordítva, még némileg jogosult lehet, bár e részben sem úgy, mint általában értik, mert akkor pl. Zrínyit és Katonát, mint a kiknek semmi hatásuk sem volt korukra (t. i. szépirodalmi műveikkel), nem tarthatnók jelentékeny íróknak. Ha ezek nagyságát nem a koruk mértékével mérjük, hanem azzal, a mely érvényes bármikor keletkezett irodalmi művekre, akkor ezzel kell mérnünk a többit is.

Az irodalomtörténetnek nem lehet az a feladata, hogy mindenáron el akarja hitetni a közönséggel olyan alakoknak abszolút nagyságát, a kiket egykor bálványoztak ugyan, de a kikről az idő megmutatta, hogy téves megítélésben részesültek; hanem inkább annak a kimutatása és érthetővé tétele: hogy lehet az, hogy olyan művek, a melyekről ma látjuk, hogy nem sokat érnek, a maguk korában mégis nagy hatásúak voltak; vagy megfordítva: hogy némely munkák, melyek szemlátomást

nagy és jeles alkotások, korukban még csak észrevétést sem nyertek. Gyulai remekül megoldotta ez utóbbi feladatot Katonáról irt művében, de régi íróink közt nemcsak olyanok vannak, a kiket rehabilitálni kell, sokkal több a száma azoknak, a kiknek nagyságát kell, hogy az irodalomtörténet is végre a helyes mértékre leszállítsa. Egy-egy régi íróról a laikus is tudja, hogy a maga idejében nagy ember volt; ha már most előveszi az illetőnek műveit, sok esetben nem látja igazoltnak azt az egykori istenítést. Itt kezdődik az irodalomtörténet író szerepe: megmagyarázni, hogy ez az író ama tulajdonokkal hogyan lehetett abban a korban bámult nagyság; mely tulajdonai azok, melyek kortársai szemében oly magasra emelték; meg aztán természetesen megmagyarázni azt is, hogy miért és mennyiben szüntek meg azok a tulajdonok az emberi bámulatot fölkelteni.

Berzsenyire vonatkozólag pl. alig van régi írónk, a kinek furcsaságait, ferdeségeit és saját korának is visszatetsző különösségeit az irodalomtörténet annyira mentegetni volna kénytelen, csak hogy őt a hagyományos polczon megtarthassa. Miért mentegetni, holott a tények és emberek objectiv rajzát kívánjuk? A ki meghalt, az a történeté azontul, és ha pl. uralkodó házunk régibb tagjainak jelleméről, erkölcséről s érdemeiről vagy érdemtelenségéről leplezetlenül beszélünk, miért ne lehessen ekkép eljárni a történet bármely körében szerepelt alakokkal? Ha a történetíró semmit sem palástol, hanem az igazságot meztelenül oda állítja az olvasó elé, ez nem jelenti azt, hogy az illető alak meghurczoltatik vagy pellengérré állítatik. Ha valódi érdemei vannak, azok megmaradnak rajta így is, s ha netán valamit hibásan érdemül tulajdonítottak neki valaha, azok előbb-utóbb úgy is lehámlanak róla. A mit pl. Berzsenyi eredetiségéről beszélnek, az egyszerűen nem áll. Erdélyi János s utóbb Csengeri János kimutatták a közösségeket közte és Horatius közt. Erdélyi azt mondá erre, hogy Berzsenyi műveiben mindenütt a Horatius lelkevel találkozunk, s a római lantos színről színre áll előttünk a magyar költő alakjában. Csengeri s őt követve Váczy úgy adja elő a dolgot, hogy Berzsenyi azért »sehol sem pusztá másolója Horatiusnak, mert önálló világnézete és egyénisége oly erős bélyeget nyomnak még a Horatiuséival rokon műveire is, hogy az eredetiség épen az utánzásban tűnik ki a legélesebb körvonalokban.« Milyen különös mondás is ez! A kit nagy költőnek ismerünk el, attól nem olyan eredetiséget kívánunk, mely az utánzásban tűnjék ki. A dolog úgy áll, hogy ha kiveszszük a Berzsenyi műveiből mindazt, a mi Horatiusból, meg az ő német poétáiból való, akkor őt okvetetlen le kell szállítanunk az elsőrendű classicusok polczáról.

Ez nem azt jelenti, a mit némely róla szóló czikkben nem rég is olvashattunk, hogy t. i. Berzsenyi teljesen jelentéktelen egyéniség, a kiről nem is érdemes beszélni. Való érdemei, ha a jogosulatlanul ráruházott superlativusoktól megfosztjuk is, ezzel csorbulást nem szenvednek. Mindenki ismeri, sőt könyvnékül tudja Berzsenyi néhány költeményét s ezek közt van vagy 6—7 olyan, melyek előtt bámulattal és elismeréssel hajlik meg a mai olvasó is, s melyek bizonyára minden időben remekei közé fognak tartozni irodalmunknak. Ezekben áll az ő igazi és

megdönthetetlen érdeme, s kétségtelen, hogy csupán ezekkel is tisztos és előkelő helye lesz neki irodalmunk jelesei közt mindig

Mind e megjegyzések Váczy könyvének inkább szellemére és felfogására vonatkoznak; a könyv kidolgozását sokkal kevesebb kifogás érheti. Leszámítva a mű elején nagyon is sűrűn található bizonytalan állításokat és hozzátételeket, az egészről el kell ismerni, hogy az igen jóra való munka, s nemcsak az adatgyűjtő szorgalomról, de a feldolgozás hivatottságáról is tanuskodik. Különösen a könyv vége felé a tárgyalás menete biztosabb, folyamatosabb; itt-amott egyik tárgyról a másikra az átmenet nem egészen sima ugyan, de ezzel is inkább a könyv elején találkozunk. A jellemző vonások iránti jeles érzékre mutat egy pár igen sikerült megfigyelése. Így pl. midőn a múlt század utolsó évtizedének mozgalmait beszéli, megjegyzi, hogy a szabad eszmék proselytái nem a hangadó családok tagjaiból kerülén ki, látható siker ezért nem koronázta törekvésüket. Máshelyt az Akadémia első üléseiről szól s Fáy nyomán elmondja, hogy a külföldi irodalmaknak lefordítandó termékeit jelölven ki a tagok, ez alkalommal igen mutogatták széles körű olvasottságukat. Berzsenyi, ki szintén jelen volt, e szókra fakadt: »Istenem, be tudósok ezek az urak!« Ez igen jellemző és közvetlen vonás mind Berzsenyiről, mind kortársairól. Általában az látszik a könyvről, hogy szeretettel és ambícióval készült s talán épen ennek tulajdonítható az a meleg hang és a fényoldalak erősebb kitüntetése is, mely a történetírői objektivitás hiányát meglehetősen érezteti az olvasóval.

KORDA IMRE.

